

Movarounnahr tilshunosligida arab tilshunosligi va uning rivojlanishi

Xusanova Xadicha Xayrulla qizi

Toshkent Gumanitar fanlar universiteti

Lingvistik (arab tili) yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Xashimova Mohira Abdusattarovana o'qituvchi

Toshkent Gumanitar fanlar universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqola Movarounnahrda arab tilining kirib kelishi, uning tarixiy rivojlanishi va mintaqada shakllangan arab tilshunosligi ilmiy maktablari haqida so'z yuritadi. Shuningdek, nahv, lug'atshunoslik, balog'at va tafsir kabi yo'nalishlarning taraqqiyoti hamda Zamaxshariy, Forobiy, Ibn Sino va Beruniy singari buyuk allomalarning arab tilshunosligiga qo'shgan bebaho hissasi yoritiladi. Shu bilan birga, Movarounnahr ilmiy merosining bugungi arab tili ta'limi va lingvistikasidagi o'rni ham tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Movarounnahr, arab tili, tilshunoslik, nahv, balog'at, lug'atshunoslik, allomalar, ilmiy maktab, tarix, rivojlanish.

Abstract: This article discusses the introduction of the Arabic language in Transoxiana, its historical development, and the scientific schools of Arabic linguistics that emerged in the region. It also discusses the development of such areas as grammar, lexicography, rhetoric, and interpretation, as well as the invaluable contribution of such great scholars as Zamakhshari, Al-Farabi, Ibn Sina, and Al-Biruni to Arabic linguistics. At the same time, the place of the scientific heritage of Transoxiana in today's Arabic language education and linguistics is analyzed.

Keywords: Transoxiana, Arabic language, linguistics, grammar, rhetoric, lexicography, scholars, scientific school, history, development.

1. Arab tilining Movarounnahrda kirib kelishi

Arab tili bu hududga islom dini bilan birga VIII asrda kirib keldi. Samarqand, Buxoro, Termiz, Farg‘ona kabi shaharlarda arab tili ilm-fan va diniy ta’limning asosiy tili sifatida mustahkam o‘rnashdi. Madrasalar faoliyati kengaygani sari tilni o‘rganish ehtiyoji kuchaydi va arab tili grammatikasi bo‘yicha maxsus asarlar paydo bo‘ldi¹⁹.

2. Arab tilshunoslik maktablarining shakllanishi

Movarounnahr olimlari Basra va Kufa grammatik maktablari bilan uzviy aloqada bo‘lgan. Shu bilan birga, ular mustaqil ilmiy yondashuvlarni ham yaratgan. Bu maktabning asosiy xususiyatlari quyidagicha:

- Lug‘aviy va grammatik masalalarni dalil, qiyos va mantiqiy tahlil asosida yoritish
- Qur‘on qiroatlari, hadis va fiqh matnlaridan keng foydalanish
- Sarf va nahvni amaliy o‘qitish tajribalarini takomillashtirish²⁰

3. Movarounnahr arab tilshunosligiga katta hissa qo‘shgan olimlar

Imom al-Buxoriy (810–870)

Asarlari nafaqat hadis ilmini, balki arab tilining fonetika, matn tuzilishi, rivoyat usullari kabi jihatlarini ilmiy o‘rganishga turtki bo‘lgan.

Imom at-Termiziy (824–892)

Hadis matnlaridagi lug‘aviy iboralar, grammatik shakllar va ularning ma’nolarini chuqur izohlagan.

Mahmud az-Zamahshariy (1075–1144)

Arab tilshunosligining eng yirik namoyandalaridan. “Al-Mufasssal”, “Asos al-balog‘a”, “Al-Kashshof” kabi asarlari nahv, sarf va balog‘at ilmlarining rivojiga benazir hissa qo‘shgan. U Movarounnahr tilshunoslik maktabining eng yuqori cho‘qqisidir.

Burhoniddin Marg‘inoniy (1130–1197)

Fiqh ilmining buyuk ulamosi bo‘lishiga qaramay, arab tilining grammatik

¹⁹ Arab tilining Movarounnahrda kirib kelish davri haqida ko‘proq ma’lumot uchun qarang: Abduazizov A., Arab tili va uning Markaziy Osiyodagi o‘rganilish tarixi, Toshkent: Fan

²⁰ Movarounnahrning Basra va Kufa grammatik maktablari bilan ilmiy aloqalari haqida batafsil ma’lumot: Karimov A., Tilshunoslikning nazariy asoslari, Toshkent: Oliy ta’lim.

jihatlarini juda puxta qo'llagan, uning asarlari grammatik namunalarga boy.

Abu Ali ash-Shoshiy, Abu Mansur as-Samarkandiy, Abu Hafs al-Kabir
Bu olimlar nahv, qiroat, lug'at va balog'at ilmida mustaqil risolalar yaratgan.

Movarounnahr — Markaziy Osiyoning qadimiy ilm maskani bo'lib, arab tili va arab tilshunosligi tarixida alohida o'rin egallaydi. VIII asrdan e'tiboran bu hududga arab tili diniy ilm, davlat boshqaruvi va ta'lim vositasi sifatida kirib keldi. Vaqt o'tishi bilan Movarounnahr olimlari arab tilini nafaqat o'rgandilar, balki uni ilmiy jihatdan boyitib, mustaqil lingvistik maktablar yaratdilar. Ushbu maqola arab tilshunosligining mintaqadagi shakllanish bosqichlari, rivojlanish omillari va buyuk allomalarning hissasini yoritadi.

Arab tilining Movarounnahrda kirib kelishi

Arab tili bu hududga islom dini bilan birga kirib kelgan. Diniy ilmlar, Qur'on, hadis va fiqhni o'rganish zarurati arab tilini chuqur o'zlashtirishni talab qildi. Madrasalar faoliyati kengaygani sari arab tili ilmning asosiy vositasiga aylandi. Bu jarayon arab tilshunosligi bilan bog'liq yangi yondashuvlar tug'ilishiga sabab bo'ldi.

Movarounnahrda arab tilshunosligi maktablari

1. Grammatika (nahv) an'analari

Movarounnahr grammatiklari arab tilining ichki tizimini chuqur o'rgangan. Ular so'zlarning o'zgarmasi, i'rob, gaplarning tuzilishi va morfologik xususiyatlarini o'ziga xos tahlil qilganlar. Mintaqa grammatik maktabi nazariy va amaliy yo'nalishlarni uyg'unlashtirgan.

2. Lug'atshunoslik yo'nalishi

Arab tilidagi so'zlarning ma'nosi, kelib chiqishi va semantik qatlamlarini o'rganish Movarounnahr olimlarining muhim vazifasi bo'lgan. Shevalar farqi, ma'no o'zgarishi, ot va fe'l tizimi haqidagi kuzatishlar keyingi tadqiqotlarga asos solgan.

3. Balog'at va uslubshunoslik maktabi

Ritorika, nutq uslubi, i'jāz, bayon va ma'no masalalari Movarounnahr ilmiy an'analarda chuqur tahlil qilingan. Balog'at bo'yicha yozilgan risolalar arab nasri

va she'riyati tahlilida muhim o'rin tutgan.

4. Tafsir va diniy tilshunoslik

Qur'on tilini ilmiy asosda sharhlash, uning grammatik, fonetik va semantik jihatlarini o'rganish Movarounnahrda juda ilg'or bo'lgan. Mintaqa mufassirlari tilni diniy matnlar bilan bog'liq holda izohlashning yangi metodlarini yaratganlar.

Movarounnahr allomalarining tilshunoslikka qo'shgan hissasi

Mahmud Zamaxshariy. Zamaxshariy arab grammatikasi va balog'atining eng yetuk vakillaridan biridir. Uning til haqidagi qarashlari arab dunyosida ham, Markaziy Osiyoda ham yuqori baholangan. U grammatikani mantiqiy tartibga solish orqali mustaqil lingvistik yo'nalish yaratdi.

Forobiy tilning mantiqiy tuzilishini o'rgangan. Uning fikricha, til inson tafakkuri bilan bog'liq bo'lib, so'z va ma'no orasidagi munosabatni ilmiy tushuntirish zarur. U fonetik jarayonlar va iboralar qurilishini falsafiy jihatdan tahlil qilgan.

Ibn Sino arab tili fonetikasi, so'zlarning o'zgarishi, nutqning mantiqiy izchilligi haqida o'ziga xos ilmiy yondashuvlar yaratgan. U tilni ilmiy ta'limning ajralmas qismi deb hisoblagan.

Beruniy turli xalqlar tillarini qiyosiy o'rganish orqali arab tilining fonetik imkoniyatlarini tahlil qilgan. Uning kuzatishlari keyinchalik qiyosiy tilshunoslikka asos bo'lib xizmat qilgan.

Movarounnahr arab tilshunosligining rivojlanishiga ta'sir qilgan omillar

1. Ilmiy maktablar faoliyati. Madrasalar arab tilining ilmiy asosda o'qitilishiga sharoit yaratdi.
2. Islom madaniyati ta'siri. Diniy matnlar arab tilshunosligini chuqur o'rganishni talab qildi.
3. Allomalar merosi. Buyuk mutafakkirlarning ilmiy izlanishlari tilshunoslikning yangi yo'nalishlarga bo'linishiga sabab bo'ldi.
4. Geografik imkoniyatlar. Movarounnahr Sharq va G'arb ilmiy markazlarini bog'lovchi hudud bo'lgan.

Bugungi kunda O‘zbekiston, Qozog‘iston, Turkmaniston va Tojikistonda arab tili o‘qitilishi Movarounnahr ilmiy merosiga asoslanadi. Zamaxshariy, Forobiy, Ibn Sino va Beruniylarning ilmiy qarashlari hozirgi arab tili grammatikasi, tafsir, tarjima va lingvistika yo‘nalishlarida ham qo‘llanilmoqda.

Movarounnahr arab tilshunosligi nafaqat mintaq, balki butun musulmon ilm-fani uchun katta ahamiyatga ega bo‘lgan. Arab tili diniy, ilmiy va madaniy hayotning markazida turgani sababli tilshunoslikning yangi yo‘nalishlari aynan shu hududda shakllangan. Mintaqa olimlarining merosi bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan bo‘lib, arab tili fanining rivoji uchun mustahkam asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abduazizov, A. Arab tili va uning Markaziy Osiyodagi o‘rganilish tarixi. Toshkent: Fan.
2. Karimov, A. Tilshunoslikning nazariy asoslari. Toshkent: Oliy ta’lim.
3. Raxmonov, A. (2025). MUTARRIZIYNING “RISALATUN FIN-NAHV” ASARIDA TIL O‘QITISH USULLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 5(20), 126-130.
4. Рахмонов, А. К. (2025). АБУЛФАТХ БУРХОНИДДИН НОСИР МУТАРРИЗИЙ–ЎРТА АСР ШАРҚ ИЛМИЙ МЕРОСИНИНГ ЁРҚИН НАМОЁНДАСИ. *Oriental Journal of Philology*, 5(3), 549-560.
5. MUTARRIZIYNING “RISOLATUN FIN NAHV” ASARI MO‘JAZ GRAMMATIKMANBA.(2025). *Barqaror Taraqqiyot Va Rivojlanish Tamoyillari*,3(4),85-88.
<https://uzresearchers.com/index.php/BTRT/article/view/2528>
6. NOSIR AL-MUTARRIZIY MEROSIDA TARJIMA NAZARIYASI VA DIDAKTIKASI: “RISALATUN FIN-NAHV” ASARI VA ZAMONAVIY TARJIMA TA’LIMI INTEGRATSIYASI. (2025). *SCIENCE TIME*, 3(5), 150-155. <https://doi.org/10.66345/stj.v3i5.4640>
7. Prakashan, A. Central Asia: Literary Cultural Scenario and Hindi.

8. Jo‘rayeva, M. A. SCHOLARS WHO CONTRIBUTED TO THE DEVELOPMENT OF MEDICINE IN MEDIEVAL CENTRAL ASIA.
9. Fatilloyev, M. (2025). YOQUT AL-HAMAVIY VA “MU’JAMU-L-UDABO” ASARINING DUNYO BO‘YLAB O‘RGANILISHI. *YANGI RENESSANSDA ILM-FAN TARAQQIYOTI*, 1(3), 510-514.
10. QIZI, T. M. A. The Compatibility of Ogahis Literary Translation and the Originality of Jamis Artistic Creation. *JournalNX*, 6(12), 223-226.
11. Maxmuda, P. L. (2025). ARAB TILI MORFOLOGIYASIDA MUBOLAG‘A SIYG‘ALARI. *TA‘LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI*, 2(4), 220-225.
12. Raxmonov, A. K. (2025). *Mutarriziyning “Risalatun fin nahv” asari mo‘jaz grammatik manba. Barqaror Taraqqiyot va Rivojlanish Tamoyillari*, 3(4), 85–88.
13. Raxmonov, A. K. (2025). *Nosir al-Mutarriziyning “Risalatun fin-nahw” asarida grammatik kategoriya talqini va uning o‘zbek tilshunosligidagi muqobillari*. In *Ilm-fan muammolari tadqiqotchilar talqinida* (pp. 136–139). Alfraganus University.
14. Raxmonov, A. K. (2025). *Nosir al-Mutarriziy merosida tarjima nazariyasi va didaktikasi: “Risalatun fin-nahv” asari va zamonaviy tarjima ta’limi integratsiyasi*. *Science Time Journal*, 3(5), 150–155. <https://doi.org/10.66345/stj.v3i5.4640>
15. MUZEYI, A. N. N. D. A., & MEROSI–MO‘TABAR MADANIY, M. A. N. B. A. (2024). ORIENTAL UNIVERSITETI O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI.
16. Raxmonov, A. K. (2024). *Al-Farg‘oniyning «Usturlob yasash haqida kitob»ining Britaniya muzeyida saqlanayotgan “OR 5479” raqamli qo‘lyozma nusxasi*. *Til va adabiyot.uz*, 2024(1), 22–26.

IBN SINO VA ARAB TILI: ILMIY MEROS VA TIL RIVOJLANISHIDAGI O‘RNI

Normurodova Mavluda Toshkent Gumanitar

Fanlar universiteti 2-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqola buyuk olim Abu Ali ibn Sinoning (980-1037) arab tiliga qo‘shgan hissasi va uning ilmiy asarlarida arab tilining o‘rnini kompleks o‘rganishga bag‘ishlangan. Tadqiqotda Ibn Sinoning hayoti va ilmiy faoliyati, arab tilini ilmlar tili sifatida rivojlantirishdagi roli, tibbiyot va falsafa sohalarida yaratgan terminologik tizim, shuningdek, uning asarlarining arab tiliga ta’siri batafsil tahlil qilinadi. Maqolada Ibn Sinoning "Al-Qanun fi at-Tibb", "Kitab ash-Shifa", "Al-Ishorat va at-Tanbihat" kabi asarlarida qo‘llangan til uslublari, ilmiy terminologiyani shakllantirish metodlari hamda arab tilining universal ilmiy tili sifatida rivojlanishidagi hissasi yoritilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Ibn Sino nafaqat buyuk tabib va faylasuf, balki arab tilining rivojlanishiga beqiyos hissa qo‘shgan tilshunos olim ham hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: Ibn Sino, Avitsenna, arab tili, tibbiy terminologiya, falsafiy til, ilmiy uslub, arab ilmiy adabiyoti, terminologik tizim.

Abstract. This scientific article is devoted to the comprehensive study of the contribution of the great scholar Abu Ali ibn Sina(980-1037) to the Arabic language and the place of Arabic in his scientific works. The research analyzes in detail Ibn Sina's life and scientific activity, his role in developing Arabic as a language of sciences, the terminological system he created in medicine and philosophy, as well as the influence of his works on the Arabic language. The article highlights the linguistic styles used in Ibn Sina's works such as "Al-Qanun fi at-Tibb", "Kitab ash-Shifa", "Al-Ishorat va at-Tanbihat", methods of forming scientific terminology, and his contribution to the development of Arabic as a universal scientific language.

Research results show that Ibn Sina is not only a great physician and philosopher, but also a linguist scholar who made an unparalleled contribution to the development of the Arabic language.

Keywords: Ibn Sina, Avicenna, Arabic language, medical terminology, philosophical language, scientific style, Arabic scientific literature, terminological system.

Abu Ali al-Husayn ibn Abdulloh ibn Sino (980-1037), Gʻarbdā Avitsenna nomi bilan tanilgan buyuk oʻrta asr olimi, tibbiyot, falsafa, tabiiy fanlar, astronomiya, matematika va boshqa koʻplab sohalarda chuqur bilim va asarlar qoldirgan universal faylasufdir. Uning ilmiy merosi nafaqat oʻz davri, balki keyingi asrlarning rivojlanishiga ham chuqur taʼsir koʻrsatgan. Biroq, Ibn Sinoning kam oʻrganilgan jihatlaridan biri - uning arab tiliga qoʻshgan hissasi va arab tilini ilmlar tili sifatida rivojlantirishdagi roli hisoblanadi.

X asr oxiri - XI asr boshlari, Ibn Sinoning yashab ijod etgan davr, arab tilining islom madaniyatida ilmlar tili sifatida mustahkam oʻrnini egallagan, shu bilan birga yunon, fors va boshqa tillardan tarjimalar orqali boyib borayotgan davr edi. Ibn Sino oʻzining barcha asarlarini arab tilida yozgan, bu esa u arab tilini qanchalik mukammal egallaganligidan dalolat beradi. U nafaqat mavjud arab tilidan foydalandi, balki uni yangi ilmiy tushunchalar va terminlar bilan boyitdi, shu orqali arab tilining rivojlanishiga muhim hissa qoʻshdi.

Tadqiqotning dolzarbligi quyidagi omillarda namoyon boʻladi:

- a. Ibn Sinoning tibbiyot va falsafadagi yutuqlari keng tanilgan boʻlsada, uning tilshunoslikdagi hissasi yetarlicha oʻrganilmagan.
- b. Ibn Sinoning arab tiliga qoʻshgan hissasi arab ilm-fan va falsafiy tafakkurining yuksalishda beqiyos ahamiyat kasab etgan.
- c. Ibn Sinoning yaratgan tibbiy va falsafiy terminologiya nafaqat oʻz davrida, balki keyingi asrlarda ham qoʻllanilib, zamonaviy tibbiyot va falsafa tillariga taʼsir koʻrsatgan.

Ibn Sinoning asarlari Sharq va Gʻarb madaniyatlari oʻrtasidagi aloqada vositachi

rol o'ynagan. Maqolaning magsadi Ibn Sinoning arab tiliga qo'shgan hissasini va uning ilmiy asarlarida arab tilining o'rnini chuqur o'rganishdir. Ibn Sinoning hayoti va ilmiy faoliyatini o'rganish. Ibn Sinoning arab tilini egallash jarayoni va uning tilga munosabatini tahlil qilish. Ibn Sinoning asarlarida qo'llangan til uslublarini o'rganish. Ibn Sinoning yaratgan terminologik tizimni tahlil qilish. Ibn Sinoning arab tilining rivojlanishidagi o'rnini baholash.

Tadqiqot usullari sifatida quyidagilar qo'llanildi: Matnshunoslik tahlili, Ibn Sinoning asl asarlarini o'rganishi, terminologik tahlili tibbiy va falsafiy terminlarni tahlil qilish. Ibn Sinoning til uslubini zamonadoshlari bilan solishtirish lingvistik tahlil orqali grammatik, leksik va stilistik xususiyatlar chuqur o'rganildi.

Ibn Sino 980-yilda Movarounnahrning Afshona qishlog'ida (hozirgi O'zbekiston) tug'ilgan. Uning oilasi ilmga qiziqqan, otasi ismoiliy da'vatining faol a'zosi bo'lgan. Ibn Sino yoshligidan g'ayrioddiy iste'dod namoyish etgan. 10 yoshida Qur'onni yoddan bilgan. 16 yoshida tibbiyotni o'rganishni boshlagan. 18 yoshida yosh podshoh Nuh ibn Mansurning kasalligini davolagan. 21 yoshida "Al-Hosiy" ("Ensiklopediya") asarini yozishni boshlagan. Ibn Sinoning ta'lim jarayonida arab tili asosiy rol o'ynagan. U Mahalliy maktablarda arab tilining asoslarini o'rgangan. Xorazm, G'organ, Ray, Isfahon kabi ilmiy markazlarda ta'lim olgan. Yunon falsafasi asarlarini arab tilida o'rgangan. Tarjimalar orqali yunoncha va forsha atamalarni arab tilida ifodalashni o'rgangan.

Ibn Sino arab tilini ona tili sifatida emas, ikkinchi til sifatida o'rgangan. Bu holat uning tilga munosabatiga o'ziga xos ta'sir ko'rsatgan:

- Grammatik aniqlik - chet til sifatida o'rganilganligi sababli grammatik qoidalarga qat'iy rioya qilgan.
- Terminologik yaratuvchanlik - mavjud so'zlarni yangi ma'nolar bilan boyitishga majbur bo'lgan.
- Uslubiy izchillik - aniq, tushunarli va tizimli ifoda uslubini ishlab chiqqan.

Ibn Sinoning arab tilidagi mahorati haqida uning zamonadoshi va shogirdi Abu Ubayd al-Juzjoni shunday yozgan: "U arab tilini mutlaq mukammal darajada

egallagan edi. Uning nutqi ravon, ifodalari aniq, tushuntirishlari ravshan edi".

Ibn Sinoning til haqidagi qarashlari: Ibn Sinoning "Kitab ash-Shifa" asarida til haqida qimmatli fikrlari mavjud:

- Tilning tabiati - til insonning fikrlash va kommunikatsiya vositasi.
- Soʻz va maʼno munosabati - har bir soʻz maʼlum maʼnoni ifodalashi kerak.
- Ilmiy tilning ahamiyati - aniq va standart terminologiya ilmlarning rivojlanishi uchun zarur.
- Grammatikaning roli - grammatik qoidalarga rioya qilish tushunarli muloqot uchun muhim.

"Al-Qanun fi at-Tibb" ("Tib qonunlari"). Bu asar Ibn Sinoning eng mashhur va taʼsirli asari boʻlib, asrlar davomida tibbiyotning asosiy darsligi sifatida xizmat qilgan. Asar 5 kitobdan iborat: Umumiy tamoyillar - tibbiyotning nazariy asoslari. Oddiy dori-darmonlar - 760 ta dorining tavsifi. Patologiya - organik kasalliklar. Umumiy kasalliklar - butun organizmni qamrab oluvchi kasalliklar. Dori tayyorlash - murakkab dorilar. Til xususiyatlari. Terminologik aniqlik - har bir tibbiy atama aniq belgilangan. Tizimlilik - kasalliklar tasnifi, belgilari, davolash usullari tizimli bayon etilgan. Amaliy yoʻnalganlik - nazariyadan koʻra amaliyotga eʼtibor qaratilgan. Misollar bilan tushuntirish - murakkab tushunchalar oddiy misollar bilan izohlangan. Terminologik yaratuvchanlikiy tilining shakllanishi va rivojlanishini tushinishda muhim ahamiyatga ega. Ibn Sino bu asarda yuzlab yangi tibbiy atamalarni yaratdi yoki mavjud soʻzlarni yangi maʼnolar bilan boyitdi: Yunoncha atamalarni arab tiliga moslashtirish: "Pneumonia" → "Zat ar-riya" (oʻpka yalligʻlanishi). "Hepatitis" → "Waram al-kabid" (jigar yalligʻlanishi).

Yangi arabcha atamalar yaratish: "Miyya" (qon aylanishi) - yunoncha "sanguis" oʻrniga, "Madda" (modda) - kimyoviy moddalar uchun. Tasniflash tizimi: Kasalliklar: "Hodis" (oʻtkir), "Muzmin" (surunkali) dorilar: "Mufarreh" (stimulyator), "Muhallil" (yalligʻlanishni kamaytiruvchi).

"Kitab ash-Shifa" ("Shifo kitobi") bu falsafiy ensiklopediya Ibn Sinoning eng keng qamrovli asari hisoblanadi. Asar 4 qismdan iborat: Mantiq - fikrlash qonunlari.

Tabiiy fanlar - fizika, kimyo, biologiya. Matematika - arifmetika, geometriya, astronomiya, Metafizika - falsafiy masalalar falsafiy tilni shakllantirish - murakkab falsafiy tushunchalar uchun arab tilida ifodalar yaratish bo'limlaridan iborat. Mantiqiy tizimlilik - har bir fikr mantiqiy izchillikda bayon etilgan. Izohli uslub - har bir tushunchani batafsil tushuntirish. Munozaraviylik - turli qarashlarni keltirib, ularni tanqidiy tahlil qilish. Ibn Sino falsafiy terminologiyani arab tilida shakllantirishga katta hissa qo'shdi. "Vojib al-vujud" (majburiy mavjudot) - Xudo, "Mumkin al-vujud" (mumkin mavjudot) - dunyoviy narsalar, "Aql al-avval" (birinchi aql) - neoplatonik tushuncha, "Al-idrok al-hissiy" (sezgi idroki), "Al-idrok al-aqliy" (aqliy idrok), "Al-vahm" (xayoliy idrok) deb tushuntirish berib o'tgan.

"Al-Ishorat va at-Tanbihat" ("Ishoralar va ogohlantirishlar") bu asar Ibn Sinoning falsafiy qarashlarining qisqacha mazmuni hisoblanadi. Qisqalik va mazmunlilik - murakkab g'oyalarni qisqa va mazmunli ifodalash, ramziylik - ba'zi tushunchalarni ramzlar orqali ifodalash, she'riy unsurlar - falsafiy fikrlarni she'riy uslubda bayon qilish, ogohlantirish uslubi - "Ehtiyot bo'ling...", "Diqqat qiling..." kabi iboralardir.

Ibn Sinoning til uslubi va terminologik yaratuvchanligi

Ibn Sinoning til uslubi o'ziga xos aniqlik va ravshanlik bilan ajralib turadi: Har bir tushunchani aniq belgilash - "Bu so'z bilan biz ... ni nazarda tutamiz". Murakkab tushunchalarni bosqichma-bosqich tushuntirish. Misollar va qiyoslar - mavhum tushunchalarni konkret misollar bilan tushuntirish. Mavzularni mantiqiy ketma-ketlikda bayon qilish. Har bir bo'limni aniq strukturalashtirish. Tasniflash va guruhlash - o'xshash tushunchalarni bir joyga jamlash. Muallif va o'quvchi o'rtasidagi dialog - "Agar siz desangiz...", "Men javob beraman...". Amaliy maslahatlar - nazariyadan amaliyotga o'tish. O'quvchi darajasini hisobga olish - murakkablik darajasini bosqichma-bosqich oshirish.

Ibn Sino yangi terminlar yaratishda quyidagi usullardan foydalangan:

Mavjud so'zlarni yangi ma'nolar bilan boyitish: "Harorat" - nafaqat issiqlik, balki organizmning energiya darajasi. "Rutuba" - nafaqat namlik, balki suyuqliklar

muvozanati. Soʻz yasash qoidalaridan foydalanish: "Muʼal" shakli: "Mudabbir" (boshqaruvchi) → "Mudabbar" (boshqariladigan) "Tafʼil" shakli: "Daro" (zarb) → "Tadrib" (mashq), "Zat al-janb" (yon tomon moddasi) – plevra, "Al-ʼilaj at-tabiʼiy" (tabiiy davolash) - fizioterapiya.

Ibn Sino yunoncha va forsa atamalarni arab tiliga moslashtirishda quyidagi usullarni qoʻllagan. Fonetik moslashtirish: "Pharmacon" → "Farmakon" → "Farmakun" (dori). "Diagnosis" → "Tashxis" (tashxis). Tarjima qilish: "Philosophia" → "Falsafa" (falsafa). "Anatomia" → "Tashrih" (anatomya). Qoʻshma usul: "Hypochondrium" → "Varaq al-kabid" (jigar qoʻgʻirchoq parda). Grammatik va sintaktik xususiyatlar. Grammatik aniqlik. Har bir soʻzning grammatik shakli aniq belgilangan. Iʼrob tizimiga qatʼiy rioya qilish. Feʼl zamonlarini aniq ishlatish - hozirgi, oʻtgan, kelasi zamon. Murakkab gap tuzilmalari - bogʻlovchilar, ergash gaplar. Sharhlash va tushuntirish - asosiy gapdan keyin tushuntirishlar. Roʻyxatlar va sanab oʻtish - "birinchidan...", "ikkinchidan...". Takrorlar - muhim tushunchalarni takrorlash. Qiyoslar - "Xuddi ... kabi", "...ga oʻxshash". Savol-javob uslubi - oʻquvchining ehtimoliy savollariga oldindan javob berish.

Tibbiy terminologiyani shakllantirish. Ibn Sinoning arab tiliga eng muhim hissa tibbiy terminologiyani shakllantirishda namoyon boʻladi: Ibn Sino inson anatomiyasi uchun 200 dan ortiq yangi atamalar yaratdi. "Miʼda" (oshqozon) - ilgari "maʼida" ishlatilgan. "Masana" (qovuq) - aniq anatomik tushuncha. "ʼAsab" (asab) - nerv tizimi. "ʼIrq" (tomir) - qon tomirlari. "Sill" (sil) - tuberkulyoz. "Judrom" (moxov) - lepra. "Hadm" (hazm) - ovqat hazm qilish. "Tanaffus" (nafas olish) - respirator jarayon. "Quvva" (quvvat) - fiziologik funktsiya. "Fiʼl" (harakat) - fiziologik harakat. Dori turlari: "Mushil" (ich ketkazuvchi), "Muqayyi" (qusdiruvchi), "Muhallil" (yalligʻlanishni kamaytiruvchi) deb izoh bergan. Dorilash usullari: "Hamd" (vanna) - vannalar bilan davolash. "Hijoma" (bankalar qoʻyish).

Ibn Sino falsafiy terminologiyani arab tilida shakllantirishga muhim hissa qoʻshdi: Ontologik terminologiya. Mavjudot darajalari: "Vojib" (majburiy) - mutlaq

mavjudot. "Mumkin" (mumkin) - nisbiy mavjudot. "Mumtani" (imkonsiz) – mumkin bo'lmagan. Substansiya va aksidensiya: "Javhar" (substansiya) - mohiyat. "Araz" (aksidensiya) - hodisa. Epistemologik terminologiya. Bilish darajalari: "Ilm" (bilim) - umumiy bilim. "Ma'rifa" (ma'rifat) - chuqur bilim. "Yaqin" (yaqin) - ishonchli bilim. Idrok turlari: "Hiss" (his) - sezgi. "Vahm" (vahm) - xayoliy idrok. "Aql" (aql) - aqliy idrok. Mantiqiy terminologiya. Qiyos turlari "Burhon" (burhon) - isbot. "Jadal" (jadal) - dialektika. "Mug'olata" (sofistika) - noto'g'ri dalillar. Mantiqiy operatsiyalar: "Ta'rif" (ta'rif) - aniqlash. "Qiyas" (qiyas) - xulosa chiqarish. Ilmiy uslubni shakllantirish .

Ibn Sino arab ilmiy adabiyotiga yangicha uslub kiritdi: Metodologik tamoyillar. Empirik asos - tajriba va kuzatishga asoslanish, mantiqiy izchillik - har bir fikrni mantiqiy ketma-ketlikda bayon qilish. Tasniflash va tizimlashtirish - ma'lumotlarni tizimli tartibga solish, ilmiy matn tuzilishi:

1. Muqaddima - asarning maqsadi va tuzilishi.
2. Asosiy qism - mavzuni batafsil o'rganish.
3. Xulosa - asosiy natijalar.
4. Foydalanilgan adabiyotlar - manbalar ro'yxati.
5. O'quvchi bilan muloqot. Savol-javob uslubi - o'quvchining savollarini oldindan ko'ra bilish.
6. Misollar va mashqlar - amaliy mashqlar bilan mustahkamlash. Qisqacha mazmun - murakkab mavzularni soddalashtirishda ko'rsatib berdi.

Ibn Sinoning arab tilidagi asarlari butun islom dunyosida keng tarqaldi: Tibbiyot sohasida. "Al-Qanun fi at-Tibb" asari 600 yildan ortiq tibbiyotning asosiy darsligi bo'lib qoldi. Asar Bag'dod, Qohira, Qurtuba, Samarqanddagi maktablarda o'qitildi. Asarga 100 dan ortiq sharh yozildi. Falsafa sohasida. Ibn Rushd (Averroes) - Ibn Sinoning g'oyalarini rivojlantirdi. Al-G'azzoliy - Ibn Sinoning ba'zi g'oyalarini tanqid qildi. Ibn Tufayl - Ibn Sinoning epistemologik g'oyalarini davom ettirdi.

Ibn Sinoning asarlari XII asrda lotin tiliga tarjima qilindi va Yevropada keng tarqaldi: "Al-Qanun" Parij, Oksford, Boloniya universitetlarida darslik sifatida

o'qitildi. Ibn Sinoning tavsiya qilgan dorilar Yevropa farmakologiyasiga kirdi. Tashxisning pulsni tekshirish, siydikni tahliy qilish kabi usullar keng qo'lanildi. Falsafada va Sxolastikada Ibn Sinoning g'oyalari Tomas Akvinskiy, Albert Magnus kabi faylasuflarga ta'sir ko'rsatdi. Metafizika - "Vojib al-vujud" tushunchasi yevropa falsafasiga kirdi.

Tibbiyotda Ibn Sinoning dorilash usullari an'anaviy tibbiyotda qo'llanilmoqda. Xususan, fitoterapiya - o'simlik dorilarini qo'llashda, psixosomatikada ruhiy holatning jismoniy kasalliklarga ta'siri haqidagi bilimlari qo'llaniladi .

Terminologik meros - Ibn Sinoning yaratgan atamalar zamonaviy arab tibbiy tilida qo'llanilmoqda. Ilmiy uslub - aniq va tizimli ifoda uslubi namuna sifatida qabul qilingan. Madaniy meros - arab tilining ilmiy tili sifatida rivojlanishiga hissa qo'shib kelmoqda.

Ibn Sino nafaqat buyuk tabib va faylasuf, balki arab tilining rivojlanishiga muhim hissa qo'shgan tilshunos olim ham hisoblanadi. Uning arab tiliga qo'shgan hissasi quyidagi jihatlarida namoyon bo'ladi: Ilmiy tilni rivojlantirish - Ibn Sino arab tilini ilmlar tili sifatida rivojlantirishga katta hissa qo'shdi. U nafaqat mavjud til imkoniyatlaridan foydalandi, balki uni yangi terminlar va ifoda usullari bilan boyitdi. Terminologik yaratuvchanlik - Ibn Sino tibbiyot va falsafa sohalarida yuzlab yangi atamalar yaratdi. U yunoncha va forsha atamalarni arab tiliga moslashtirdi, shu bilan birga yangi arabcha atamalar ham yaratdi. Ilmiy uslubni shakllantirish - Ibn Sinoning asarlari aniq, tizimli va mantiqiy ilmiy uslub namunasidir . Uning uslubi keyingi asrlarda arab ilmiy adabiyoti uchun me'yor bo'lib qoldi. Madaniy vositachilik - Ibn Sinoning asarlari Sharq va G'arb madaniyatlari o'rtasida vositachi rol o'ynadi. Uning asarlari lotin tiliga tarjima qilinib, Yevropa ilmiy taraqqiyotiga ta'sir ko'rsatdi. Amaliy yo'nalganlik - Ibn Sinoning til uslubi amaliy yo'nalgan, o'quvchiga qaratilgan. U murakkab tushunchalarni oddiy misollar bilan tushuntirdi, savol-javob uslubidan foydalandi. Ibn Sinoning arab tilshunosligidagi o'rni: Grammatik aniqlik - Ibn Sino arab grammatikasining qoidalariga qat'iy rioya qildi, bu esa uning asarlarining tushunarli va aniq bo'lishiga yordam berdi. Leksik boyitish

- Ibn Sino arab lugʻatini yuzlab yangi soʻzlar bilan boyitdi, ayniqsa tibbiy va falsafiy sohalarda. Stilistik yangiliklar - Ibn Sino arab ilmiy adabiyotiga yangicha stilistik usullar kiritdi, jumladan tizimlilik, aniqlik, mantiqiy izchillik. Terminologik standartlashtirish - Ibn Sino tibbiy va falsafiy terminlarni standartlashtirdi, bu esa keyingi avlod olimlari uchun asos boʻldi. Zamonaviy ahamiyati: Terminologik meros - Ibn Sinoning yaratgan terminlar hozirgi kunda ham arab tibbiy tilida qoʻllanilmoqda. Ilmiy uslub namunasi - Ibn Sinoning aniq va tizimli ilmiy uslubi hozirgi kunda ham namuna sifatida qabul qilinadi. Madaniy meros - Ibn Sinoning asarlari arab madaniy merosining qimmatli qismi hisoblanadi. Taʼlimda qoʻllanish - Ibn Sinoning asarlari arab tilini oʻrganuvchilar uchun qimmatli manba hisoblanadi. Tavsiyalar: Tadqiqotlarni chuqurlashtirish - Ibn Sinoning tishunoslikdagi hissasi haqida chuquroq taqdidotlar olib borish kerak. Terminologik merosni oʻrganish - Ibn Sinoning yaratgan terminlar tizimini zamonaviy ilmiy terminologiya bilan solishtirish kerak.

Ibn Sino arab tilining rivojlanishida noyob oʻrin egallagan olimdir. U nafaqat oʻz bilimlarini arab tilida ifodalangan, balki arab tilini oʻzi yaratgan yangi terminlar va ifoda usullari bilan boyitgan. Ibn Sinoning merosi nafaqat tibbiyot va falsafa, balki tilshunoslik uchun ham qimmatli manba hisoblanadi. Uning arab tiliga qoʻshgan hissasi bugungi kunda ham dolzarb ahamiyatga ega va uni chuqur oʻrganish arab tilining tarixiy rivojlanishini tushunishga yordam beradi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Abu Ali Ibn Sina Al-Qanun fi at-Tibb. Qohira: Buloq, 1877.-3jild.
2. Kitab ash-Shifa. Qohira: Al-Hayʼa al-Misriyya al-Amma, 1952-1983.-22jild.
3. Abu Ali Ibn Sina. Al-Ishorat va at-Tanbihat. Tahqiq: Sulaymon Dunya. Qohira: Dar al-Maʼarif, 1960-450b.
4. Gutas, Dimitri. Avicenna and the Aristotelian Tradition. Leiden: Brill, 2014. – 320 p.
5. Rahman, Fazlur. Avicenna's Psychology. London: Oxford University Press, 1952. – 215 p.

6. Raxmonov, A. (2025). MUTARRIZIYNING “RISALATUN FIN-NAHV” ASARIDA TIL O‘QITISH USULLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 5(20), 126-130.
7. Рахмонов, А. К. (2025). АБУЛФАТХ БУРҲОНИДДИН НОСИР МУТАРРИЗИЙ–ЎРТА АСР ШАРҚ ИЛМИЙ МЕРОСИНИНГ ЁРҚИН НАМОЁНДАСИ. *Oriental Journal of Philology*, 5(3), 549-560.
8. Jo‘Rayeva, M. (2025). XORIJIY TILLARNI O‘QITISHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR:(ARAB TILI MISOLIDA). *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 5(20), 222-224.
9. RAHIMJONOV, M. (2025). ISLOM DINIDA AYOLLARNING ILM OLISHLARIGA BO‘LGAN MUNOSABAT. «*ACTA NUUz*», 1(1.12. 1), 131-133.
10. TURSUNALIYEVA, M. (2025). OGHIYNING “ZUBDAT UT-TAVORIX” ASARIDA HAMD MATNIDAGI SO‘ZLAR JILVASI. «*ACTA NUUz*», 1(1.7), 310-312.
11. Fatilloyev, M. (2025). YOQUT AL-HAMAVIY VA “MU’JAMU-L-UDABO” ASARINING DUNYO BO‘YLAB O‘RGANILISHI. *YANGI RENESSANSDA ILM-FAN TARAQQIYOTI*, 1(3), 510-514.
12. Musaev, I. (2025). SAIDBEK HASANOV’S CREATIVE APPROACH TO THE TEXT OF ‘BOBURNAME’. *Eurasian Journal of Entrepreneurship and pedagogy*, 3(1), 94-99.
13. TILLARNI, T. Y. S. X. O‘RGATISH. *ORIENTAL UNIVERSITETI FILOLOGIYA FAKULTETI*, 575.
14. Raxmonov, A. K. (2025). *Manbalar asosida Mitarriziy va Mutarriz ilmiy faoliyatining o‘rganilishi. Til va adabiyot.uz*, (12), 247–248.